

Samenvatting: “Van weten naar geweten”

Het Socratisch Gesprek is een wijze van filosofische gespreksvoering in groepen, geïnspireerd op de dialogen van Plato en methodisch uitgewerkt door Leonard Nelson aan het begin van de vorige eeuw. Varianten van het Socratisch Gesprek zijn de afgelopen decennia toegepast in organisaties. Daarbij ben ik nauw betrokken geweest. In dit proefschrift probeer ik een visie te ontwikkelen op wat er gebeurt in zo'n Socratisch Gesprek en waartoe. De onderzoeksvraag luidt: Is de bestaande theoretische rechtvaardiging van het Socratisch Gesprek nog steeds toereikend? En wanneer dat niet zo is, wat zou een meer passende interpretatie zijn?

Daarvoor zet ik in *deel I* (hoofdstuk 1, 2, 3) eerst op een rij hoe de praktijk van het Socratisch Gesprek zich heeft ontwikkeld in de afgelopen eeuw. Vervolgens houd ik de achterliggende theorievorming kritisch tegen het licht.

In het eerste hoofdstuk schets ik een systematisch overzicht van de wijze waarop Nelsons Socratische Methode zich de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld in verschillende praktijken; ik onderscheid vijf 'generaties'. Voor zover ik weet bestaat zo'n overzicht nog niet. Ik baseer me hierbij op beschikbare literatuur en op mijn eigen ervaringen als Socratische Gespreksleider gedurende de afgelopen 35 jaar.

In het tweede hoofdstuk zet ik de achterliggende theorievorming op een rij, waarbij ik me voornamelijk baseer op publicaties uit de kring rond de Philosophisch Politische Akademie. Tevens houd ik die theorievorming kritisch tegen het licht. Met Jos Kessels en Pieter Mostert heb ik eerder bijgedragen aan die theorievorming, met name in ons boek *Vrije Ruimte; filosoferen in organisaties* (2002). Dit promotieonderzoek is voortgekomen uit het besef dat die bijdrage destijds niet toereikend was en herziening behoeft.

Het derde hoofdstuk gaat nader in op de zogenaamde Korte Socratische Dialoog, die veel wordt toegepast in organisaties. Hierbij zijn in het verloop van het Socratisch Gesprek enkele radicale wijzigingen ingevoerd. Aan een grondige reflectie op deze wijzigingen en de consequenties daarvan ontbreekt het nog in de literatuur.

Ik laat zien, dat de bestaande theorievorming berust op een rationalistisch-realistisch fundament en dat dit geldt voor elk van de vijf generaties die ik onderscheid. De

bestaande theorievorming is echter onder druk komen te staan door ontwikkelingen in de hedendaagse filosofie. Bovendien dekt de bestaande theorievorming niet die belangrijkste vernieuwingen die met de Korte Socratische Dialoog in de praktijk van het Socratisch gesprek zijn ingebracht. Kortom: de bestaande theorievorming schiet tekort. Deze constatering leidt tot de vraag wat een meer toereikende interpretatie kan zijn.

In *deel II* (hoofdstuk 4, 5 en 6) verken ik concepten uit de twintigste-eeuwse filosofie om tot een nieuwe interpretatie te komen. In het vierde hoofdstuk ga ik aan de slag met de naïeve kijk op taal in de bestaande literatuur over het Socratisch Gesprek. Taal wordt opgevat als een vanzelfsprekend ter beschikking staand instrument, dat nodig is om eigen gedachten over te brengen naar anderen. Met behulp van taal filosofie (Herder), logica (Frege), linguïstiek (De Saussure) en culturele antropologie (Boas, Sapir) probeer ik te achterhalen hoe taal, waarheid, betekenis, denken en cultuur samenhangen. Daarbij betrek ik ook de zogenaamde taalwending in de filosofie (Wittgenstein, Quine, Davidson, Rorty).

Hoofdstuk vijf is gewijd aan het voeren van gesprekken: hoe begrijpen mensen elkaar tijdens een gesprek, hoe beïnvloeden ze elkaar, hoe begrijpen zij zichzelf en hoe duiden zij gezamenlijk de wereld? In mijn beantwoording maak ik gebruik van de taalhandeling-theorie (Austin, Searle, Grice), de communicatietheorie (Shannon) en de conversatie-analyse (Garfinkel, Sacks).

In hoofdstuk zes onderzoek ik wat voor een soort kennis er gegenereerd wordt in een Socratisch Gesprek. In mijn beantwoording grijp ik terug op het onderscheid tussen weten, denken, willen en oordelen uit het werk van Arendt. Daarna sta ik stil bij de rol van de getuige, in het Socratisch Gesprek degene die een waargenomen voorval inbrengt. Wat betekent het om te getuigen en om een getuigenis aan te horen? (Derrida, Benveniste)

Deel III (hoofdstuk 7, 8, 9) is gewijd aan de ontwikkeling van een nieuwe interpretatie van wat er in een Socratisch Gesprek plaats vindt. In hoofdstuk zeven onderzoek ik de rol en betekenis van oordelen in een Socratisch Gesprek. Daarvoor keer ik terug naar Kants opvatting over het menselijk oordeelsvermogen, gericht op het ontwikkelen van 'goede smaak'. Gadamer's kritiek daarop en Arendt's radicale herinterpretatie daarvan brengen mij bij het centrale begrip 'sensus communis': met een zorgvuldig oordeel bouwen we voort op 'common sense' en voegen daar

tegelijkertijd een nieuwe laag aan toe. De nieuwe interpretatie vat het Socratisch Gesprek op als een vorm van oordelend beraad over een concrete, cruciaal menselijke ervaring, die een gewetensvraag oproept. Het is niet gericht op waarheid, maar op juistheid. De deelnemers verwoorden in onderling overleg wat die situatie betekent voor hun voelen, denken en handelen. Hierbij is pluraliteit van belang, verrijkende verschillen, in plaats van consensus. Zo ontstaat een verruimde blik ('enlarged mentality') en ontwikkelen de deelnemers 'common sense'.

In hoofdstuk acht schets ik een dialogisch mensbeeld dat beter aansluit bij de nieuwe interpretatie: de mens als lijfelijk, sociaal, ervarend, oordelend, zingevend, gevoelig, moreel en handelend wezen. Hierbij maak ik gebruik van het werk van denkers als Taylor, Merleau-Ponty, Shanker, Piaget, Vygotski en Bakthin.

In hoofdstuk negen onderzoek ik wat een gepaste plek zou kunnen zijn voor het Socratisch Gesprek in organisaties. Eerst beschouw ik de vraag hoe het Socratisch Gesprek aansluit bij de in organisaties heersende opvattingen over communicatie en gespreksvoering (Turkle, Miller, Gergen, Weick). Daarna beschrijf ik hoe het Socratisch Gesprek zich verhoudt tot bestaande praktijken als visie- en strategievorming, communicatietraining, intervisie (De Haan) en moreel beraad (Van Luijk, Widdershoven).

In hoofdstuk 10 zet ik alle bevindingen nog eens op een rij, pas de reguliere en de nieuwe interpretatie toe op het verslag van een Socratisch Gesprek en laat zien waar nader onderzoek nodig is.